

بررسی برخی فرآیندهای رایج قرض‌گیری در زبان فارسی

نوشته: فاطمه عزیزمحمدی*

چکیده

تغییر زبان اجتناب‌ناپذیر است و این تغییر با تداخل زبانها نیز انجام می‌شود. ورود الفاظ و ساختهای بیگانه به زبانها امری رایج است، همچنانکه ورود دیگر پدیده‌ها امری عادی و پذیرفتنی است. ورود الفاظ و ساختهای زبانی به زبان دیگر را قرض‌گیری می‌نامند. قرض‌گیری یا آوایی است یا واژگانی یا دستوری. چنانچه واژه بیگانه با همان معنی اصلی‌اش به زبان دیگری وارد شود و ترجمه‌ای معنایی و لفظ به لفظ شود، آن را گرته‌برداری می‌نامند. گرته‌برداری نیز به انواعی نظیر گرته‌برداری واژگانی و نحوی تقسیم می‌شود.

مقدمه

به اعتقاد دستورنویسان سنتی زبان اصیل و پاک همیشه متعلق به دوره‌های گذشته است و تغییراتی که در آن رخ می‌دهد همه نشاندهنده هرج و مرج و آشفتگی در زبان است که زبان نیاکان ما را به تباهی و فساد سوق می‌دهد.

آشکار است که چنین فرضی خلاف ماهیت و ذات زبان است چرا که زبان نیز مانند هر پدیده دیگری همواره در حال تغییر بوده و از راه همین تغییرات است که فارسی باستان به فارسی میانه و سپس به فارسی نوین تبدیل شده است و زبان فرانسه، اسپانیایی، پرتغالی، ایتالیایی و دیگر زبانهای رومیایی از لاتین جدا شده‌اند.

دلایل عمده قرض‌گیری، ورود پدیده‌های صنعتی و فرهنگی و روابط سیاسی و اقتصادی و فرهنگی و ورود افراد تحصیل کرده از خارج و عوامل جغرافیایی (هم‌مرز بودن) و تابوها و برخوردهای نظامی است. این تحولات قاعده‌مند است و تصادفی و نامنظم نیست.

کلیدواژه‌ها: زبان‌شناسی / تداخل زبان / قرض‌گیری / گرته‌برداری / ترجمه قرضی

* کارشناس ارشد زبان‌شناسی همگانی

است از این رو زبان نیز در این راستا دستخوش تغییراتی می‌شود. این ارتباط میان جوامع باعث می‌شود که زبانهای گوناگون با یکدیگر برخورد و اصطکاک پیدا کنند، در یکدیگر نفوذ کنند و عناصری را از هم به عاریت بگیرند. به پدیده ورود برخی عناصر از زبانی به زبان دیگر پدیده (قرض‌گیری یا وام‌گیری) می‌گویند. مترجمان معمولاً با مشاهده اینچنین کلماتی سعی در پیدا کردن معادلی برای آنها در زبان فارسی نمی‌کنند و واژه‌ها را به همان صورت در متن ترجمه شده خود می‌آورند حال اگر با توجه به قواعد آوایی و دستوری و واژگانی زبان فارسی الفاظ تازه‌ای با عناصر موجود در زبان فارسی بسازیم و بجای آنها بگذاریم، البته کار سودمندی انجام داده‌ایم.

الف- قرض‌گیری آوایی

قرض‌گیری آوایی پدیده‌ای چندان معمول نیست و هنگامی اتفاق می‌افتد که تعداد افراد دوزبانه که به هر دو زبان قرض‌دهنده و قرض‌گیرنده سخن می‌گویند قابل ملاحظه باشند. مثل واج /ʒ/ در انگلیسی در واژه [ruʒ] rouser نتیجه قرض‌گیری از فرانسه است.

ب- قرض‌گیری واژگانی

معمولاً واژگان بی‌ثبات‌ترین بخش هر زبان هستند و آزادانه می‌توانند از زبانی به زبان دیگر وارد شوند بدون اینکه اثر قابل توجهی بر دستور یا واژگان زبان قرض‌گیرنده داشته باشند. مثل «بادیه» از عربی - «اتاق» از ترکی - «چمدان» از روسی و «اتومبیل» از فرانسه و «کارت پستال» از انگلیسی که وارد زبان فارسی شده‌اند، نمونه‌هایی از صدها واژه قرضی هستند.

ج- قرض‌گیری دستوری

بسامد پایین‌تری نسبت به قرض‌گیری واژگانی دارد. گاهی الگوی دستوری و گاهی عامل دستوری از زبانی به زبان دیگر منتقل می‌شود. دستور یک زبان به آسانی پذیرای عوامل خارجی در زبان نمی‌باشند و این نوع قرض‌گیری مستلزم ایجاد روابط بلندمدت و مستمر بین دو جامعه زبانی و یا نفوذ فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و

تحول قاعده‌مند بخشی از ماهیت زبان و شاید ماهیت خود انسان است. تحول زبان تنها بر اثر نفوذ زبانهای دیگر نیست. بلکه خود زبان نیز تحرکی ذاتی دارد و به اقتضای تغییر نیازهای جامعه، زبان نیز متحول می‌شود. این تحول بسیار کند و تدریجی است. اما هجوم ناگهانی زبانهای بیگانه بر اثر افزایش قدرت سیاسی و نفوذ آنها از یک سو و تغییر شدید نیازهای اجتماعی از سوی دیگر سیر تحول زبان را در دوره معینی از تاریخ سریعتر می‌کند.

اما علت اصلی ورود واژه‌های بیگانه که یکی از عوامل مهم تحول زبان است، پیشرفت تکنولوژی در جهان می‌باشد که با آنچنان سرعتی ابزار علمی و فنی تولید می‌شود و در سراسر دنیا انتشار می‌یابد که در شمار نمی‌گنجد. این وسایل و ابزارآلات در حین ورود به کشورهای دیگر نام تجاری خود را نیز به همراه می‌برند و با همان نام شناخته می‌شوند. گاهی اوقات در ترجمه کتابهای علمی به خاطر وجود تعداد زیاد واژه‌های فنی مترجمان از یافتن معادل فارسی برای همه آنها عاجز می‌شوند و به علت نداشتن فرصت برای یافتن معادل فارسی مناسب الفاظ اصلی را به همان صورت وارد زبان فارسی می‌کنند.

ورود الفاظ و ساختهای بیگانه ممکن است نتایجی از این دست در پی داشته باشد.

الف- مهجور ماندن و فراموش شدن زبان گذشتگان که موجب قطع رابطه با سنت و فرهنگ است.

ب- مختل شدن ارتباط میان مردم از نظر زبانی، یعنی تفهیم و تفهیمی که خود پایه تفاهم اجتماعی است.

قرض‌گیری و انواع آن

زبان هر جامعه‌ای گذشته از اینکه دائماً در حال تغییر است، بر اثر برخورد و تماس با جوامع دیگر دستخوش دگرگونی می‌شود. یکی از این تغییرات که در نتیجه برخورد دو جامعه حاصل می‌شود در فرهنگ جامعه است. هر جامعه می‌تواند عنصر فرهنگی جامعه دیگر را به قرض بگیرد و یا برعکس. همانطور که می‌دانیم زبان آیینی فرهنگ و منعکس کننده نحوه تفکر و فرهنگ یک جامعه

Code- switching

کدگردانی

تعبیر و ترجمه قرضی:

قسمتی از واژه از معادل خارجی آن ترجمه و قسمتی دیگر تعبیر می‌شود مثل:

Aero plane

هواپیما

Space man

فضانورد

ب- گرت‌برداری نحوی

تأثیر نحو زبان بر زبان دیگر است مثلاً در جملات زیر گرت‌برداری از نحو زبان انگلیسی کاملاً محسوس است.

- تکنولوژی می‌رود که چهره زمین را به کلی دگرگون سازد. (بجای تکنولوژی نزدیک است که ...)

- تو مرا نمی‌فهمی (بجای تو حرف مرا متوجه نمی‌شوی).

علل و عوامل قرض‌گیری

الف- ورود پدیده‌های علمی، صنعتی و فرهنگی:

هرگاه پدیده‌ای نوین از کشوری به کشور دیگر رسوخ پیدا کند واژه مربوط به آن را نیز با خود می‌برد مثل «کالسکه- درشکه- آپارات- کامپیوتر- فکس»

ب- روابط اقتصادی، سیاسی و فرهنگی:

مبادلات تجاری، روابط سیاسی میان دولت‌ها و ارتباط‌های فرهنگی از جمله کتابها، مجله‌ها، گردهمائی‌ها باعث نفوذ عناصری از یک زبان به زبان دیگر می‌شود مثل «کنگره- پارلمان- کنفرانس- تایید- کلینکس»

ج- افراد تحصیل کرده در خارج:

افرادى که در خارج از کشورشان تحصیل می‌کنند پس از بازگشت به موطن خود واژگان تخصصی رشته تحصیلی خود را همراه دارند. گاه این واژه‌ها مورد پذیرش عامه قرار گرفته و گاهی طرد شده و جای خود را به واژگان دیگر می‌دهند. مثل به کار بردن «دپرسیون» بجای کلمه افسردگی.

اقتصادی یکی بر دیگری است. مثلاً در زبان فارسی برخی عوامل دستوری عربی مثل تنوین و علامت جمع «ون» و جمع مکسر مثل «اساتید» را وام گرفته است.

گرت‌برداری و انواع آن

الف- گرت‌برداری واژگانی

ترجمه لفظ به لفظ

در گرت‌برداری برخلاف واژه‌های عاریتی دیگر عین کلمه از زبان بیگانه وارد زبان نمی‌شود بلکه صورت ترکیبی کلمات به اجزای سازنده‌اش تجزیه شده و بجای هر کدام معادلی که از پیش در زبان وام‌گیرنده موجود است به جای آن گذاشته می‌شود. مثل سیب‌زمینی که به ازای اصطلاح فرانسوی (Pomme de Terre) بکار می‌رود. مثال‌های دیگر:

Air- to - air

هوا به هوا

After cooler

پس خنک‌کننده

Non- sentence

ناجمله

To count on

روی کسی حساب کردن

To take a lesson

درس گرفتن

تعبیر قرضی:

در این فرآیند واژه قرض گرفته شده ترجمه نمی‌شود بلکه تعبیر می‌شود و توسط مترجم به کار می‌رود. مثل

Indicator

چراغ راهنما

typist

ماشین نویس

چراغ راهنما و ماشین‌نویس تعبیری از معادل خارجی خود می‌باشند در حالی که ترجمه معادل خارجی آنها واژه دیگری است.

آمیزش قرضی:

واژه قرضی با تکواژی از زبان میزان ترکیب می‌شود و واژه‌ای را می‌سازد. به عبارتی نیمی از واژه، تکواژه دخیل و نیم دیگر واژه، تکواژی از زبان میزبان می‌باشد، مثل:

Film- taker

فیلم‌بردار

ح- برخورد نظامی:

اگر دو جامعه‌ای با هم برخورد نظامی داشته باشند ممکن است یکی از دو زبان حذف گردد و یا قرض‌گیری زبانی صورت گیرد. در چنین وضعیتی زبان جامعه‌ای که از لحاظ سیاسی برتری دارد، قرض دهنده و زبان برتر محسوب می‌شود.

نتیجه‌گیری

الف- فرآیند قرض‌گیری و گرت‌برداری باعث می‌شوند که خلاءهای واژگانی زبان میزبان پر شود.

ب- به علت پیشرفت علم و تکنولوژی و ورود ابزار جدید از کشورهای دیگر همراه با نام تجاری آنها پدیده قرض‌گیری همواره ادامه خواهد داشت و نمی‌توانیم مانع نفوذ این واژه‌های دخیل بشویم چرا که سرعت پیشرفت علم و فن به اندازه‌ای بالا رفته که تا ما نخواهیم برای وسیله‌ای معادل فارسی بسازیم و آن را میان مردم و اهل زبان مصطلح سازیم ممکن است صدها اختراع دیگر با نام خارجی خود وارد زبان ما بشوند. پس در این زمینه بعید می‌نماید که بتوانیم صد درصد از ورد واژه‌های بیگانه جلوگیری کنیم.

ج- متحول شدن و تغییر زبان فرآیندی ذاتی است. به اقتضای نیازهای اجتماعی، زبان نیز تغییر می‌کند، همانطور که انسان تغییر می‌کند و چون تحول بخشی از ماهیت انسان است و زبان نیز از فکر و ذهن انسان نشأت می‌گیرد بنابراین تحول این دو وابسته به هم است.

د- حس نفوق و برتری:

گاهی واژه قرض گرفته شده به خاطر حس برتری بعضی طبقات و اقشار نسبت به دیگر طبقات است، مثل به کار بردن واژه‌های «های کلاس، دیسیپلین، سورپریز» این کلمات بیگانه نشانه یک نوع تجمل‌معنوی و امتیاز فرهنگی قلمداد می‌شود و از آنجا نزد طبقات پایین‌تر که برگزیدگان را سرمشق خود قرار می‌دهند نیز رواج می‌یابد.

ه- مرز مشترک و نزدیکی جغرافیایی

نزدیکی و هم مرز بودن کشورها باعث ارتباط نزدیکتر میان جوامع می‌شود. رفت و آمدهای اقوام مشترک، اوضاع معیشتی و اقتصادی مشترک و غیره نیز در تداخل زبانی جوامع مؤثر است.

و- تابوهای اجتماعی:

گاهی واژه‌ای در جامعه‌ای تابو می‌شود (واژه‌های حرام) و اهل زبان ترجیح می‌دهند که بجای آن از واژه دیگری حتی اگر این واژه خارجی هم باشد استفاده کنند.

ز- رسانه‌های گروهی:

تأثیر رسانه‌های گروهی در پدیده قرض‌گیری بسیار مؤثر است. این رسانه‌ها به دلیل نفوذ زیادی که در اذهان عمومی دارند به سهولت می‌توانند واژه‌های خارجی را در سطح جامعه رواج دهند.

منابع:

- آرلاتو، انتونی. (۱۳۷۳). «درآمدی بر زبان‌شناسی تاریخی»، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
خانلری، پرویز. (۱۳۴۰). «پیدایش لغات نو»، سخن.
ساغروانیان، جلیل. (۱۳۶۹). «فرهنگ اصطلاحات زبان‌شناسی»، نشر نما.
نجفی، ابوالحسن. (۱۳۷۶). «خلط نویسیم»، مرکز نشر دانشگاهی.
نجفی، ابوالحسن. (۱۳۶۵). «دربارۀ ترجمه»، مرکز نشر دانشگاهی.

Hudson, R.A. (1980). "Sociolinguistics", Cambridge university press.